

ТМ	Г. XXXIII	Бр. 3	Стр. 1065-1072	Ниш	јул - септембар	2009.
----	-----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 930 Karadžić V.S. : 321 930 Karadžić V.S.: 34

Оригинални научни рад
Примљено: 16.3.2009.

Драган Николић
Правни факултет
Ниш

НАД ИСТОРИЈСКИМ СПИСИМА, “СРПСКИМ РЈЕЧНИКОМ” И “ДАНИЦАМА” ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА (ПРАВНОИСТОРИЈСКИ ЕСЕЈ)*

Резиме

Есеј је настао из ауторовог дугогодишњег проучавања свих историјских списа и записа Вука Стефановића Караџића (1787–1864), који су објављивани или као засебне публикације, или као прилози у часопису “Даница” који је он уређивао и издавао 1826-29. и 1834. године, или као одреднице у “Српском рјечнику” из 1818. и 1853. године. Најобимнији и по садржају су најпотпунији Вукови историографски радови о Првом српском устанку 1804-1813. године – о израстању и организацији нове, домаће државне власти устаничке државе. Вук је, као савременик, сведок и хроничар, уочио све развојне етапе Устанка и трудио се да обухвати све битне чињенице из тог бурног периода српске историје. Нису му промакле ни противуречности које су се испољавале кроз борбу двеју политичких концепција о уређењу врховне власти. Живо је пратио и људе и догађаје и из потоњег, тзв. периода фактичке самоуправе Србије под кнезом Милошем 1815-1830. године (до формалног признања Србије као самоуправне кнежевине). Оставио је значајне записе о људима, догађајима и установама тога доба, на пример о организовању домаћег правосудног система, о организацији локалних власти и покушајима израде првих писаних закона. Вук није био само обичан хроничар догађаја, већ је над њима размишљао и закључивао. То се види у ско-

dnikolic@prafak.ni.ac.rs

* Есеј је проистекао из мог дугогодишњег проучавања Вукових дела и његове преписке, који су од непроцењивог значаја и као правноисторијски извори. Својевремено сам о томе био написао три научна чланка и једну невелику монографију : “Први покушај израде Грађанског законика у Србији 1829-35. године”, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 21, Ниш 1981, 397-413; “Вук Караџић као извор за државноправну историју, први део, предустанички и устанички период”, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 22, Ниш 1983, 331-347; “Вук Караџић као извор за државноправну историју, други део, период фактичке самоуправе Србије”, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 24, Ниш 1984, 85-95. и “Вукова дела као извор за историју обнављања српске државе”, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш 2004.

ро свим његовим историјским списима, који управо због тога и имају много већи значај од обичне мемоарске или историографске литературе.

Кључне речи: Вук Стефановић Караџић, Србија, Први српски устанак, кнез Милош Обреновић, држава, право

1.

Из Вуковог опуса заиста је тешко издвајати овај или онај део, а да се тиме не наруши пуни смисао и окрњи епохалан значај његовог стваралаштва. Све што је Вук радио, сливало се у јединствен ток и имало јединствен циљ – свестрани препород српског народа и његово укључивање у савремену епоху кроз афирмацију најпре сопствене културе, али и кроз изграђивање оних цивилизацијских тековина које су срећнији европски народи тада углавном већ имали. Једна од неколико таквих цивилизацијских вододелница несумњиво је и сопствена држава, одн. постојање основних државноправних и политичких установа. Управо о томе говори овај есеј – о Вуку као савременику, хроничару, критичару, а делом и непосредном учеснику државноправног изграђивања обновљене Србије током прве трећине 19. века.

Из данашње перспективе можемо само претпостављати са каквим је и коликим одушевљењем Вук, као седамнаестогодишњи младић поникао у средини која је током читавог низа нараштаја чувала и као највећу народну светињу преносила завет обнове изгубљене српске државности, примио у свом родном Тршићу гласове о почетку устанка фебруара 1804. године. Већ јула месеца, вођа устанка у Јадру и Рађевини, чувени харамбаша Ђорђе Ђурчија, узима га за писара у својој војсци. У пролеће 1807. постаје писар код војводе Јакова Ненадовића, а када је Совјет премештен из Смедерева у Београд, постављен је за писара у Совјету. Са својим рођаком Јефтом Савићем, 1811. одлази у Кладово, где ради као царински службеник. У лето 1813. Карађорђе га поставља за судију у Брзој Паланци, али већ 10. септембра Вук је, са мноштвом других избеглица, прешао у Аустрију, склањајући се пред надирањем наново захуктале турске силе.

После слома Устанка, Вук је често долазио у Србију и ту остајао дуже или краће време. Током Милошеве прве владавине боравио је у Кнежевини 1816, 1820, 1822, 1827, 1828. и од јуна 1829. до септембра 1831. године. Почетком новембра 1828. године поново стиже у Србију, у Крагујевац, да би се на позив кнеза Милоша укључио у израду закона; током децембра је преводио француске законе, али се убрзо враћа у Беч. За историју нашег законодавства и правосуђа у доба кнеза Милоша, нарочито је значајан Вуков боравак у Србији од јуна 1829. до септембра 1831. године. Тада је он, са прекидом од три

месеца које је због болести провео у Земуну, био најпре члан, а потом и председник Милошеве Законодавне комисије, члан крагујевачког Општенародног суда, члан, а онда и председник Суда нахије и вароши Београда. Вук је из Србије отишао тек септембра 1831. године. Прилично разочаран оним што је тамо видео, кроз неколико месеци је написао оно чувено писмо кнезу Милошу.

И онда када је боравио ван Србије, Вук је читавим својим бићем био везан за њу и увек се трудио да се на све могуће начине што потпуније обавести о тамошњим приликама. Управо захваљујући таквом живом Вуковом интересовању и његовој изванредној способности запажања, памћења и бележења, његова су дела значајан извор сазнања о изграђивању државних и правних установа Србије прве трећине 19. века. “Чувши га неколико пута како прича о Србима, ви ћете почети толико исто волети Србе колико и поштовати њега самог због његове љубави према њима и због тога што их познаје у свима могућим односима” – примећује И. Срезњевски у Вуковом животопису објављеном у Москви 1846. године. Био је потпуно у праву. Као свестрани познавалац и проучавалац целокупног народног живота, Вук није могао да остане само неми посматрач ни када је у питању изграђивање обновљене српске државе током Првог устанка и касније током Милошеве владавине.

Већ је прво издање Српског рјечника наговестило да се Вук упоредо са језичким и књижевним истраживањима бави и бележењем многих других чињеница из њему блиске прошлости. Као извор сазнања о државноправном и политичком изграђивању Србије прве трећине 19. века, значајни су следећи његови радови: Српски рјечник (Беч 1818, одн. 1853. друго издање), нарочито одреднице бећар, војвода, глоба, женидба, капетан, кмет, кнежина, крвнина, мазија, отмица, село, спахија, хајдук и читлук; три чланка из “Данице” (“Географическо–статистическо описаније Србије” 1827, “Прва година Српскога војевања на даије” 1828. и “Друга година Српскога војевања на даије” 1834); “Правитељствујушчиј Совјет Сербскиј” (Беч 1860), “Милош Обреновић – Књаз Србији” (Будим 1828); “Грађа за српску историју нашега времена” (такозвани тајни списи о кнезу Милошу Обреновићу), што Вук није ни намеравао да објављује за живота, већ је оставио у рукопису са аманетом на омоту да се “не отвара овога вијека (до године 1900)”. Ту је затим и Вуково писмо кнезу Милошу из 1832. године, као и коментар писма пронађен у његовој рукописној заоставштини. Незаобилазни као историјски извор су и Вукови полемички чланци “Вуков одговор на лажи и опадање у Србскоме Улаку” (Беч 1844), “Одбрана од ружења и кућења”, штампана најпре у листу “Видовдан” 1861. године, а затим и као засебна брошура, белешке о Првом и Другом српском устанку (објављене први пут 1898), животописи појединих личности и биографске скице

(од којих су за Вукова живота биле објављене само две, а остале тек касније). Богата Вукова преписка такође садржи изненађујуће много података о државноправним установама Србије прве трећине 19. века.

2.

Најобимнији и по садржају најпотпунији јесу Вукови историографски радови о Првом српском устанку. У њима најзнатнији део чине управо излагања о израстању и организацији власти устаничке државе. Вук је изванредно уочио две развојне етапе Устанка. То је изразио кроз запажање да су Срби “истина ову буну почели из очајања ... али сад ... познавши сладост слободе и прости је народ изгубио вољу, а камо ли поглавице опет тако постати раја турска”. Трудећи се да обухвати све развојне линије и све главне чињенице из Устанка, Вук је своју пажњу ипак фокусирао на израстање функције врховног војводе и стварање Совјета, као и на све оне противуречности које су се испољавале кроз борбу двеју политичких концепција о уређењу врховне власти.

Сасвим оправдано, Вук никако није могао да се отме утиску да је оснивање Правитељствујушћег совјета 1805. године заправо било “отимање ондашњијех великаша око власти”. Ту је мисао чак ставио и у сам поднаслов свог списка о Совјету. Сликајући унутрашње прилике у Србији непосредно пред оснивање Совјета, примећује да су “све старјешине, као и њиове мање четобаше биле само војнички управитељи, а за правне распре и судове по селима да није било никакве одређене и признате власти”, већ да је “на сваком мјесту био онај старији који је био јачи”. Таквим стањем ствари Вук тумачи настајање проте Матије Ненадовића и Боже Грујовића да се установи Совјет. “Српске поглавице пристану и поставе совјет – каже Вук – али управо нијесу знале шта ће то да буде; него су Јаков и Катић и други гдјекоји већи мислили да совјетом мало зауздају власт Кара-Ђорђевићу, а Кара-Ђорђевић мислио да њиме плаши Јакова и Катића и друге који би му се противили ... Боже пак и прото Ненадовић мислили су да совјет буде највећа власт у земљи и да свима поглавицама заповиједа”.

Мада је Вук у једном полемичком чланку, објашњавајући свој методолошки поступак, рекао да он пише “како се што догађало, па читаоци сами нека суде и пресуђују”, он ипак није само обичан хроничар догађаја, већ над њима размишља и закључује. То се види у скоро свим његовим историјским списима. Управо зато они и имају много већи значај од обичне мемоарске литературе. Тако, на пример, Вук константује: “Кара-Ђорђевић се трудио да би ... остао прави старјешина над свима у свему пашалуку Биоградскоме, али је то било врло тешко, и с тијем тегобама он се борио за цијело вријеме својега владања ... и управо се може рећи да га је та борба и из Србије истје-

рала и најпосле му и главе дошла”. Оваквом размишљању се, ни два века после Устанка, не може оспорити ваљаност. Због такве бриткости у закључивању и због настојања да се износе и чињенице на којима се заснивају поједини закључци, Вукови су списи незаобилазан историјски извор при проучавању историје Србије у 19. веку.

Последњи дани оружаног отпора српских устаника и покушаји да се у преговорима са Турцима колико-толико сачувају макар неке државноправне тековине Устанка, прилично исцрпно су забележени у Вуковим списима.

3.

Вук је живо пратио и такозвани период фактичке самоуправности Србије под кнезом Милошем 1815-1830. године (до формалног признања од стране Порте Србије као самоуправне кнежевине). Оставио је значајне записе о људима, догађајима и установама тога доба. Кнез и његова околина, скоро су непрестано у средишту Вукових казивања, што је у неку руку последица његовог личног разочарања владавином Милоша, за кога каже да је “прави тиранин и безаконик”. Неупоредиво мање пажње Вук је посветио осталим државноправним установама, за које, истина, ни у друштвеној стварности онога доба није било много места уз једног владара који је – казано Вуковим речима – “неограничени господар од живота, од имања, од живљења и од чести свију људи” и који “може свакога човека, без и какве кривице јавно сам погубити или заповедити великоме суду да га осуди на смрт”. Из таквог прилично скученог државноправног оквира, остали су Вукови записи о скупштинама које је Милош држао, о локалној управи и чиновништву, о судовима, суђењу и казнама, као и о личној и имовинској несигурности која је давала основни печат овоме раздобљу.

Када је реч о скупштинама, Вук је тачно предочио оно што су много деценија касније потврдила сва историографска истраживања: Милош је радо владао уз повремено сазиване народне скупштине од којих је могао да издејствује какве је год хтео одлуке (на које се онда, кад би затребало, с пуним правом позивао), него ли уз неко олигархијско тело које би представљало реалну претњу његовој неограниченој власти. Зато је развластио Народну канцеларију и пре него што је она успела да се консолидује као орган власти, али је и абдицирао када му је Уставом из 1838. године, противно свим његовим настојањима, постављен Савет са доживотним члановима.

Јачање државног апарата и централизација власти, свуда су неминовно праћени израстањем бирократије као привилегованог друштвеног слоја. Међутим, бити чиновник у Милошево време, по Вуковим речима, било је равно казни; Кнез је Србију сматрао за свој домазлук, а чиновнике за своје слуге. “Милош може – вели Вук –

свакога чиновника без икаква узрока избацити из службе са свим, или га преместити на већу или мању службу, као што и ради готово сваки дан ... Тако има људи који су по неколико пута све чинове и службе у Србији прошли и натраг и напред, па ни данас не знаду шта су”. Сваки угледнији домаћин страховао је да га Милош не постави за некаквог чиновника или судију, зато “што се оваки кога он изабере мора службе примити и што је онај који служи, ни за какав узрок не може по својој вољи оставити ... Има људи по најјским судовима који би драговољно платили на годину дана онолико колико они плате имају, па кад би се могло да живи мирно и слободно код своје куће и да гледају своје послове”.

Вук констатује да лична и имовинска несигурност у Милошевој Србији није произилазила само из непостојања писаног права, већ је у великој мери извирала из самовоље Кнеза који “својевољно располаже и имањем свију људи у Србији, тако да нико ни од шта није прави господар. Он своје ползе ради расељава села ... креће људе из њиови кућа и премешта у друге најје”. У области брачног права, на пример, ова се несигурност огледала и у томе што је Милош у Крагујевцу разводио и венчавао људе скоро без икаквог претходног испитивања, па је Вук 1829. године и лично био присутан “када се венчала једна млада жена из Шапца, која је у Каравлашкој имала жива мужа”.

Организовање домаћег правосуђа као битног атрибута фактичке државности Кнежевине, такође није промакло Вуковим запажањима: “Од 1820, од како се Милош завадио с Али–пашом, Срби судове са свим присвоје себи ... Од тога времена поставе се по свим најјама магистрати, а године 1825. (*омашка, ово је било 1823. – Д. Н.*) намести се у Крагујевцу велики суд ... Сад је дакле први суд у селу код главног кмета (који, с договором остали кметова може, особито немирним људма и скитачима који иду од казана до казана, ударити до 25 батина), а од сеоског се суда иде најјском магистрату, а од магистрата великом суду, од великог суда Милошу, а како он најје за право, онако мора бити”.

Казне су судови одређивали по сопственом осећању правде и правичности. Вук је забележио да “за мање су кривице обично казне бој и затвор, а за крађу и глоба (у народну касу), колико украдена ствар вреди”. Од телесног кажњавања су, изгледа, били изузети само чиновници, али “писари и секретари – каже Вук – не броје се међу чиновнике, као ни учитељи, зато се и бију”. Из Вукових записа такође сазнајемо да је, по Милошевом наређењу, јавно био кажњен батинама секретар Великог суда Ђока Протић, али и карановачки прота, као и да су због учешћа у Чарапићевој буни 1826. године београдски учитељи Михаило Белисављевић и Петар Радосавкић кажњени одсецањем руку изнад шаке и одсецањем језика.

Верујући да је за Србију боље да добије било какво писано право, него да и даље живи у једном стању потпуне правне несигурности, Вук је пристао да се укључи у рад Милошеве Законодавне комисије, иако се суштински није слагао са идејом Кнеза и Димитрија Давидовића да се за Србију закони израде дословним превођењем и одабирањем делова страних законских текстова. Чак им је предложио да он сам напише кривични и грађански законик “према обичајима народнијем и земаљскијем парницама и кривицама”. Наслутивши крах Кнежеве неискрене законодавне иницијативе, резигнирано је записао да ће можда “историја нашијех закона бити већа и знатнија од њих самијех”. Колико је Вуку заиста било стало да Србија коначно добије барем минимум писаног права, види се не само из његовог сталног убеђивања кнеза Милоша да донесе основне законе, већ и из појединих делова његових писама која су се, иначе, односила на сасвим друге теме. У једном писму Петру Ивановичу Кепену 1826. године (поводом Акерманске конвенције), изражава наду да ће Србија добити и писане законе, како би се народ могао користити слободом. У писму од 20. фебруара 1831. извештава Јернеја Копитара о установљењу прве штампарије у Србији и са нескривеном радошћу наговештава да ће можда баш Милошев Кодекс “бити прва књига која ће се овде штампати”. Такав оптимизам, међутим, више се не назире у писму Лукијану Мушицком децембра исте године, где о припремљеним нацртима закона резигнирано каже: “кад ће се штампати и у судове увести, то само господар зна”.

Почетак српске револуције Вук је видео у времену знатно пре 1804. године. Њен “прави свршетак”, међутим, сасвим оправдано није препознао ни у 1815-ој, ни у 1830-ој години. Веровао је да ће се прави смисао ослободилачке борбе против туђинске власти остварити тек “унутрашњим ослобођењем”, тј. тек онда када се уставом и законима гарантују личне слободе, имовинска и уопште правна сигурност.

Када се уверио да се ни после коначног регулисања питања самоуправе Србије према Порти 1830. године ништа битно није променило у Милошевом начину владања, Вук пише своје чувено писмо Кнезу и у њему износи сопствени концепт темељите реформе читавог друштвеног и државног уређења Србије. У писму недвосмислено брани право народа на буну против лошег правитељства и опомиње Милоша да ће се у Србији, уколико не промени начин владања, сви они који су изгинули у бунама против нове власти славити и величати “као мученици за праву и за слободу народа Српскога”. Функцију и државе и владара, Вук је изводио из суверенитета народа. Својим програмским писмом је, са жестином својственом великим патриотима, поставио пред Кнеза задатак и унутрашњег ослобођења српског народа, како се српска револуција започета у првим годинама 19. века не би зауставила на пола пута.

**ABOUT VUK STEFANOVIC KARADZIC'S HISTORICAL
MANUSCRIPTS, "THE SERBIAN DICTIONARY" AND
MAGAZINES "DANICA" (ESSAY ON LEGAL HISTORY)**

Summary

This paper has originated from the author's long-standing study of all historical manuscripts and records that belonged to Vuk Stefanovic Karadzic (1787–1864) and that were published either as separate publications or as supplements to the magazine called "Danica" which he edited and published from 1826 to 1829 and in 1834, or as entries in "The Serbian Dictionary" from 1818 and from 1853. Vuk's historiographic articles on the First Serbian Uprising from 1804 to 1813 which deal with the growth and organization of the new, domestic state power of the rebellious country are the most voluminous and the most thorough according to the subject matter. As a contemporary, witness and historian, Vuk noticed all the developmental phases of the Uprising and tried to encompass all the important facts from that unstable period of the Serbian history. He did not miss the contradictions that were demonstrated in the fight of the two political conceptions about the structure of the supreme authority. He was very concerned about people and events from the ensuing, so-called period of the factual autonomy of Serbia under the rule of Prince Milos from 1815 to 1830 (till the formal recognition of Serbia as an autonomous principality). He left significant notes about people, events and institutions from that period, for instance about the organization of the domestic judiciary system, about the organization of local authorities and about the attempts to create the first written laws. Vuk was not just a mere chronicler of the events, but rather a man who thought about them and drew conclusions from them. This is evident in almost all his historical documents which are exactly because of this more significant than simple memoirs or historiographic literature.

Key Words: Vuk Stefanovic Karadzic, Serbia, the First Serbian Uprising, Prince Milos Obrenovic, a State, Law